

ORLANDO FIGES

VORBIND
ÎN ȘOAPTĂ

VIAȚA PRIVATĂ
ÎN RUSIA LUI STALIN

Traducere din limba engleză de Justina Bandol și Mihaela Negrilă

POLIROM
2024

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Hărți</i>	14
<i>Arbori genealogici</i>	21
<i>Introducere</i>	27
1. Copiii Revoluției din Octombrie (1917-1928)	35
2. Marea Cotitură (1928-1932)	89
3. În căutarea fericirii (1932-1936)	141
4. Marea frică (1937-1938)	200
5. Rămășițe ale Terorii (1938-1941)	264
6. „Să m-aștepți” (1941-1945)	310
7. Staliniști obișnuiți (1945-1953)	366
8. Întoarcerea (1953-1956)	425
9. Amintirea (1956-2006)	470
<i>Postfață și mulțumiri</i>	515
<i>Permișiuni</i>	521
<i>Note</i>	523
<i>Surse</i>	563
<i>Index</i>	575

Ivan Malîghin era inginer în orașelul Sestroretk, la nord de Leningrad. Era un foarte bun specialist, respectat în fabrică de muncitori, care îl porecliseră „țarul inginer” și chiar îi ajutaseră familia când el fusese arestat de NKVD. Malîghin era o mică celebritate locală. Scria manuale, broșuri populare și articole în presa sovietică. Locuia împreună cu soția și cei doi copii la periferia orașului, într-o casă mare de lemn, pe care o construisese singur. Dar, așa cum se întâmplă adesea, averea și faima lui au stârnit invidii. Inginerul a fost arestat pe baza denunțului unui coleg de muncă invidios pe succesul lui, care a pretins că Malîghin întreținea în casa lui legături secrete cu finlandezii. De fapt, s-a dovedit că denunțul fusese organizat de un mic grup de ofițeri NKVD care l-au silit pe Malîghin să-și vândă casa cu 7.000 de ruble (recent a fost evaluată la aproape jumătate de milion), amenințându-l că altfel aveau să-i aresteze soția. Inginerul a fost împușcat. Soția și copiii au fost alungați din casă, care a revenit ofițerilor NKVD și familiilor lor⁷⁹. Urmașii lor locuiesc acolo până în ziua de azi.

Casa lui Malîghin din Sestroretk, anii 1930

A face carieră în anii Marii Terori presupunea în mod necesar acceptarea compromisiilor morale, dacă nu neapărat sub forma denunțurilor, atunci prin complicitate tăcută la funcționarea regimului. Simonov, a cărui carieră a luat avânt exact în această perioadă, a scris cu o extraordinară sinceritate și cu autentic regret despre ceea ce el considera a fi colaborarea cu regimul a majorității tăcute a populației sovietice. În memoriile sale, dictate pe patul de moarte în 1979, Simonov se acuza :

Ca să fii cinstit despre vremurile acelea, nu doar pe Stalin nu-l poți ierta, ci nici pe tine însuși. Nu că ai fi făcut ceva rău – poate n-ai făcut nimic rău, cel puțin aparent –, dar te-ai obișnuit cu răul. Evenimentele care s-au petrecut în 1937-1938 par acum extraordinare, diabolice, dar pentru tine, pe atunci un tânăr de 22-24 de ani, ele au devenit regula, un lucru aproape obișnuit. Trăiai în mijlocul acestor evenimente, orb și surd la toate, nu vedeai și nu auzai nimic atunci când oamenii în jur erau uciși și împușcați, când pretutindeni în jurul tău oamenii dispăreau.

Încercând să-și explice această detașare, Simonov și-a amintit propria reacție la arestarea, în 1939, a lui Mihail Kolțov, un scriitor extrem de influent, ale cărui reportaje din timpul Războiului Civil din Spania fuseseră o sursă de inspirație pentru cercurile de tineri autori frecventate de Simonov. În adâncul sufletului, Simonov nu crezuse niciodată că Mihail Kolțov fusese spion (așa cum i-a mărturisit în 1949 scriitorului Fadeev), dar, la vremea respectivă, reușise cumva să-și suprime orice îndoială. Fie de teamă, fie din lașitate ori din dorința de a crede afirmațiile statului, fie pur și simplu din reflexul de a evita gândurile subversive, Simonov se deprinsese în sine să se conformeze cerințelor regimului stalinist. Își realiniase busola morală pentru a putea să navigheze prin smârcurile labirintice ale Marii Terori, păstrându-și intacte cariera și convingerile⁸⁰.

Simonov n-a fost informator, dar a fost supus anumitor presiuni de către autoritățile sovietice, care și-au dorit, poate, să-l transforme în informator. În primăvara lui 1937, a fost invitat de Vladimir Stavski, secretarul Uniunii Scriitorilor, să se alăture altor trei prozatori tineri de la Institutul de Literatură într-o vacanță de lucru în Caucaz. Urmău să scrie despre viața lui Sergo Ordjonikidze, fost comisar pentru Industria Grea, un georgian faimos, tovarăș al lui Stalin în anii Războiului Civil, care se sinucisese recent. Cu puțin timp înainte de a pleca, Simonov a fost chemat în biroul lui Stavski, care i-a cerut să-i spună „totul despre conversațiile antisovietice [pe care le-a purtat] la institut”. Voia ca Simonov să recunoască și să se căiască, să-l pună într-o poziție în care i-ar fi fost greu să refuze solicitările autorităților. Simonov a negat că ar fi purtat asemenea conversații, dar Stavski a declarat că „avea informații” despre el, avertizându-l că „e mai bine să spună adevărul”. Stavski „era în mod evident iritat de aparenta mea neputință de a fi sincer și a mărturisi adevărul”, își amintea Simonov. După mai multe reprize de acuzații din partea secretarului și de tăgăduiri din partea scriitorului, au ajuns într-un impas, căci Simonov a refuzat să mai coopereze. Stavski l-a învinuit că răspânda „poezii contrarevoluționare” și i-a interzis să mai participe la acea excursie. Simonov și-a dat seama abia treptat de unde proveneau „informațiile” lui Stavski. Printre studenții de la institut era pe atunci moda poeziilor lui Kipling. Într-o zi, Simonov a fost atras într-o discuție despre Kipling cu un profesor tânăr care l-a întrebat apoi ce crede despre poezia lui Nikolai Gumiliov (împușcat drept „contrarevoluționar” în 1921). Simonov i-a răspuns că îi plăceau unele creații ale lui Gumiliov, deși nu la fel de mult ca poeziile lui Kipling. Încurajat de profesor, a recitat atunci câteva versuri de Gumiliov. Amintindu-și scena, Simonov s-a simțit pentru prima oară în viață îngrozit. Știa că riscă să fie arestat, nu numai pentru opiniile sale despre Gumiliov, ci și din cauza originii sale aristocratice, căreia profesorul părea să-i fi asociat, în raportul către Stavski, preferința lui pentru Gumiliov. În tot restul semestrului, Simonov l-a evitat pe profesorul cu pricina, care a fost el însuși arestat mai târziu în același an (devenise informator într-un ultim efort disperat de a se salva și încercase să-l „sape” pe Simonov)⁸¹.

În primăvara lui 1937, Institutul de Literatură era într-o stare de mare neliniște. Ca și alte instituții sovietice, fusese luat prin surprindere de declanșarea bruscă a Marii Terori și cei de aici se temeau ca această surpriză să nu fie dovada unei lipse de vigilență din partea lor. La o serie de ședințe de epurare, mai mulți studenți și profesori au făcut apeluri isterice la o mai mare „vigilență bolșevică și autocritică autentică” pentru a curăța institutul de toți „formaliștii” și „averbahienii [troțkiștii]”. O seamă de studenți au fost arestați, unii pentru motivele liberale sau religioase din poezia lor, alții pentru

că-l apăraseră pe Boris Pasternak (criticat în presa sovietică pentru stilul lui individualist). Vreo zece-doisprezece au fost „prelucrați” de Comsomol (adică siliți să se lepede de scrierile lor în cadrul unei ședințe studențești unde au primit critici severe). Dintre aceștia, o studentă a fost exmatriculată și dată pe mâna NKVD-ului după ce a refuzat să-și denunțe tatăl, un poet căzut pe atunci în dizgrație, și le-a spus curajoasă celor care o acuzau în grup: „Tatăl meu este omul cel mai de onoare din URSS”. Pentru asta a primit zece ani de exil în Kolîma⁸².

Doi dintre prietenii buni ai lui Simonov de la institut au fost persecutați în timpul Marii Terori: poetul Valentin Portugalov a fost arestat în februarie 1937 după ce un coleg a raportat la poliție ceea ce spusese; iar în aprilie același an, carismaticul profesor Vladimir Lugovskoi a fost denunțat de prezidiul Uniunii Scriitorilor pentru că a permis republicarea (în 1935) a unor poezii scrise de el în anii 1920 (versuri romantice despre natura rusă), care între timp deveniseră „dăunătoare politic”. Nevoit să se decică de creațiile sale, Lugovskoi a scris „Despre greșelile mele”, un exercițiu autocritic de zece pagini, în care promitea să se curețe de „toate ideile învechite” care-l împiedicaseră „să țină pasul cu marșul istoriei”⁸³. Era înspăimântat. În următorii câțiva ani n-a mai publicat nici un vers cu excepția unui „Cântec despre Stalin”, care a fost pus pe muzică în 1939⁸⁴. Om manierat, lipsit de agresivitate, Lugovskoi a compus și o serie de cuvântări politice virulente în care cerea sângele dușmanilor. „Este timpul”, afirma el în fața unui grup de scriitori moscoviți în octombrie, „să scăpăm țara de toți acei dușmani ticăloși, troțkiștii, să-i măturăm cu o mătură de fier pe toți trădătorii patriei noastre și să eliminăm aceste elemente dintre noi”⁸⁵.

Simonov a reacționat și el mânat de frică. Până la incidentul din biroul lui Stavski, fusese considerat un student model și un adept loial regimului, dar acum reputația lui era pusă sub semnul întrebării. Privind retrospectiv la disputa cu secretarul, Simonov își amintea că fusese „uluit și șocat, nu atât de sentimentul unui pericol neașteptat [...] cât mai degrabă de constatarea că nu mai eram o persoană de încredere”. Și-a propus să-și dovedească loialitatea printr-o serie de atacuri formulate la ședințele de epurare din institut la adresa „formaliștilor” și a altor „dușmani”⁸⁶. Cel mai spectaculos dintre ele, ținut pe 16 mai în cadrul unei ședințe deschise a institutului, includea o condamnare vitriolantă a prietenului său, Evgheni Dolmatovski:

[La institut] au adesea loc conversații în care oamenii vorbesc numai despre ei înșiși. Îmi amintesc în particular că a trebuit să ascult, la o ședință a anului patru, o cuvântare dezgustătoare a tovarășului Dolmatovski. N-a spus atunci „institutul” și „noi”, ci mai degrabă „eu și institutul meu”. Poziția lui era: „Institutul nu acordă suficientă atenție unor persoane ca mine. Institutul a fost înființat ca să educe două sau trei talente, cum sunt eu, Dolmatovski, și asta e singura justificare a existenței lui. Unor oameni talentați ca mine, Dolmatovski, institutul ar trebui să le ofere tot ce are mai bun, chiar și în dauna celorlalți studenți”⁸⁷.

Poate că Simonov vorbea în spiritul autocritic (care includea și critica celor mai buni prieteni) ce făcuse întotdeauna parte din etosul comsomolist. Studenții trebuiau să demonstreze că sunt întotdeauna loiali liniei partidului și vigilenți. Poate că nu voise să-i facă nici un rău prietenului său, deși în mod sigur era invidios pe aprecierea deosebită de care se bucura talentatul Dolmatovski, formulată deseori de directorul institutului (care îl plasa pe Simonov într-o categorie inferioară, „bună numai pentru profesorat, jurnalism sau muncă de editură”)⁸⁸. Până la urmă, denunțul lui Simonov a avut consecințe relativ

minore pentru Dolmatovski. După ce a absolvit institutul, în 1938, el a fost trimis ca jurnalist în Extremul Orient – o repartitie clar sub valoarea lui, pe care scriitorul a descris-o drept cea mai dificilă experiență din viață. Ar fi putut fi însă mult mai rău. Cei doi au rămas în termeni amicali și s-au lăudat adesea în scris unul pe altul, dar prietenii lui Simonov au nutrit mereu suspiciuni că Dolmatovski i-ar purta pica⁸⁹.

Cât despre Simonov, anii Marii Terori, catastrofali pentru mulți dintre prietenii lui, pe el l-au împins înainte, transformându-l într-un poet favorit al regimului stalinist. În 1937 a pus și el câteva cărămizi la edificiul cultului lui Stalin, inclusiv o poezie, „Parada”, scrisă pentru orchestră și cor :

Acesta e un cântec despre El,
Despre adevărații lui prieteni
Adevărații lui prieteni și tovarăși.
Întregul popor
Îi este prieten :
Nu-i poți număra,
Sunt ca picăturile de apă în mare⁹⁰.

În „Bătălia gheții” (1938), Simonov compară povestea – relatată în spirit naționalist – a cneazului rus Aleksandr Nevski (secolul al XIII-lea) și a victoriei sale militare asupra cavalerilor teutoni cu lupta Uniunii Sovietice împotriva dușmanilor din afară și dinăuntru (temă abordată de asemenea în filmul *Aleksandr Nevski* de Serghei Eisenstein, turnat în același an). Poezia aceasta, care făcea parte din eforturile propagandei de a pregăti țara pentru eventualitatea unui război cu Germania, a fost primul succes literar autentic pentru Simonov. I-a adus „faimă și popularitate”, în cuvintele lui Lugovskoi, care a menționat-o când, în septembrie 1938, i-a susținut alegerea ca membru al Uniunii Scriitorilor⁹¹. Reculul pe care refuzul scriitorului de a deveni informator trebuie să-l fi reprezentat pentru cariera lui a fost anulat, se pare, de versurile patriotice pe care le-a scris după aceea, căci în acel an a fost primit drept cel mai tânăr membru în Uniunea Scriitorilor cu aprobarea deplină a lui Stavski.

Trădarea lui Dolmatovski de către Simonov nu era un fenomen izolat în atmosfera febrilă din perioada Marii Terori. Un informator își amintea cum se luptase cu propria conștiință când fusese abordat de agenții NKVD și i se ceruse să furnizeze rapoarte despre prietenii săi (care îi întorseseră spatele după ce tatăl lui fusese arestat). Tânărul se întreba : „Cine sunt prietenii mei ? Nu am prieteni. Nu datorez credință decât celor care o pot smulge de la mine – și mie însumi”⁹². Frica rupea legăturile de prietenie, dragoste și încredere, sfâșia legăturile morale care țin o societate laolaltă, căci oamenii se atacau unii pe alții în încercarea disperată – și haotică – de a supraviețui.

După ce a fost arestată, în 1937, Evghenia Ghinzburg a fost trădată de mulți dintre prietenii ei, siliți s-o denunțe de față cu ea în timp ce era anchetată în închisoarea din Kazan (asemenea „confruntări” erau deseori aranjate de NKVD). Unul dintre ei era Volodea Diakonov, scriitor în redacția unui ziar unde lucrase și ea. „Suntem cunoștințe vechi”, își amintește Evghenia Ghinzburg.

Tații noștri se tutuiesc, au fost colegi de școală. Eu am contribuit la primirea lui Volodea la redacție. L-am învățat cu plăcere, aproape cu dragoste, munca de ziarist pe acest băiat care era mai mic decât mine cu cinci ani. De multe ori spunea că mă iubește ca pe o soră.

În timpul confruntării, ofițerul anchetator (prost vorbitor de limba rusă) a citit cu voce tare declarația dată de Diakonov, care o denunța pe Ghinzburg ca membră a unei „grupări teroriste contrarevoluționare” organizate în redacția ziarului. Diakonov a încercat să nege, afirmând că spusese doar că Ghinzburg deținuse un post important în redacție, dar ofițerul a insistat ca el să semneze o declarație care confirma existența grupării.

— Volodea, îi spun eu cu blândețe, este vorba de un fals. Nu ați spus niciodată ceva de genul ăsta. Dacă semnați asta, o să provocați moartea multor tovarăși, oameni care v-au ajutat.

[Anchetatorului] îi sar ochii din orbite.

— Cum de îndrăzniți să faceți presiuni asupra martorului? Vă trimit acum în carcera de jos! Iar dumneavoastră, Diakonov, doar ați semnat toate acestea ieri, când ați fost singur aici. Iar acum refuzați! O să ordon imediat să fiți arestat pentru mărturie mincinoasă.

Și se preface că se întinde spre soneria prin care cheamă gardianul. Iar Volodea, ca un iepure sub privirea unui șarpe boa, își pune semnătura, cu un scris de paralytic, care nu seamănă deloc cu acela elegant cu care își semna articolele pe tema noii morale. Apoi soptește abia auzit:

— Vă rog să mă iertați, Jenia. Tocmai mi s-a născut fetița. Nu pot să mor⁹³.

4

Cum reacționau oamenii la dispariția subită a colegilor de muncă, prietenilor și vecinilor în timpul Marii Terori? Erau convinși că sunt cu adevărat „spioni” sau „dușmani”, așa cum pretindea presa sovietică? Puteau ei crede așa ceva despre persoane pe care le cunoșteau de ani de zile?

Adevărații comuniști n-aveau voie să se îndoiască de afirmațiile conducerii de partid. Nu era vorba dacă credeau sau nu că Tuhacevski ori Buharin erau spioni, ci dacă acceptau judecata partidului, în care își pusese încrederea. Existau diferite moduri de a rezolva problemele care apăreau atunci când un prieten sau un tovarăș vechi devenea pe neașteptate „dușman”. Anatoli Gorbato, ofițer în Armata Roșie la Kiev, își amintește de schimbarea de perspectivă pe care, ca mulți alții din armată, a trebuit s-o adopte atunci când Tuhacevski și alți membri ai conducerii militare superioare au fost denunțați drept „spioni”.

Cum se poate ca oameni care jucaseră un asemenea rol în eliminarea intervenționiștilor străini și a reacționarilor interni [...] să fi devenit dintr-odată dușmani ai poporului? [...] În sfârșit, după ce am meditat la o sumedenie de posibile explicații, am acceptat răspunsul cel mai comun la vremea aceea. [...] „Evident”, spuneau mulți pe atunci [...] „au căzut în plasa serviciilor secrete străine în timp ce erau în afara țării...”.

Arestarea generalului Iakir a fost „o lovitură teribilă”.

Îl cunoșteam bine pe Iakir și-l respectam. În fundul sufletului nutream speranța că fusese numai o greșeală – „lucrurile se vor lămurii și el va fi eliberat” –, dar ăsta era genul de lucruri pe care numai prietenii cei mai apropiați ar fi riscat să le spună între ei⁹⁴.

După cât se pare, Iakir însuși a fost gata să accepte decizia partidului, dacă ne luăm după ultimele lui cuvinte în fața plutonului de execuție: „Trăiască partidul! Trăiască Stalin!”⁹⁵.

Închisorile lui Stalin erau pline de bolșevici care continuau să creadă în partid ca izvor nesecat al dreptății. Unii își recunoșteau păcatele care li se imputau doar ca să-și păstreze această credință. Deși adesea era întrebuițată tortura pentru a obține mărturisiri de la bolșevici, „factorul decisiv” în decizia lor de a capitula nu era violența, potrivit unui fost deținut (care nu fusese comunist), ci faptul că

majoritatea comuniștilor convinși trebuiau să-și păstreze cu orice preț credința în Uniunea Sovietică. Ar fi fost peste puterile lor să renunțe la ea. În anumite împrejurări e nevoie de o forță morală deosebită pentru a abandona convingeri vechi, adânc înrădăcinate, chiar când acestea se dovedesc nesustenabile⁹⁶.

În 1938, Nadejda Grankina a întâlnit numeroși membri de partid în închisoarea din Kazan. Toți continuau să creadă în linia partidului. Când ea le-a povestit despre foamea din 1932, ei spuneau că „e o minciună, că exagerez ca să pot calomnia modul sovietic de viață”. Când le povestea cum a fost izgonită din casă fără motiv sau cum sistemul de pașapoarte interne a distrus atâtea familii, ei spuneau: „Adevărat, dar era cel mai bun mod de a ne purta cu oameni ca tine”.

Credeau că primisem ce meritam pentru că le criticam excesele. Și totuși, atunci când același lucru li se întâmpla lor, considerau că e o greșeală care avea să fie reparată – pentru că nu avuseseră niciodată vreo îndoială și pentru că, orice instrucțiuni veniseră de sus, ei le salutaseră întotdeauna și le duseseră la îndeplinire. [...] Și, când au fost excluși din partid, nici unul nu a luat poziție în apărarea altuia; toți au tăcut sau au ridicat mâna în sprijinul deciziei de excludere. A fost un fel de psihoză universală⁹⁷.

Pentru marea majoritate a populației au existat dintotdeauna două realități: adevărul partidului și adevărul întemeiat pe experiență. Dar în anii Marii Terori, când presa sovietică era plină de relatări despre procesele-spectacol și despre faptele mârșave ale „spionilor” și „dușmanilor”, puțini erau capabili să vadă dincolo de versiunea propagandistică a lumii. Era nevoie de o voință extraordinară, legată de multe ori de un sistem diferit de valori, pentru ca omul să ignore articolele din presă și să pună la îndoială presupunerile fundamentale ale Terorii. În cazul unora, ceea ce le-a permis să adopte o poziție critică a fost religia sau naționalitatea lor; pentru alții a fost o credință sau o ideologie diferită de partid; la o a treia categorie totul a depins, poate, de vârstă (văzuseră deja prea multe în Rusia ca să mai creadă că nevinovăția putea apăra pe cineva de arestare). Dar, pentru toți cei sub treizeci de ani, care nu cunoscuseră doar universul sovietic sau care moșteniseră alte valori din familie, era aproape imposibil să se smulgă de sub înrăurirea propagandei și să-i pună sub semnul întrebării principiile politice.

Tinerii în special erau creduli pentru că fuseseră îndoctrinați în spiritul acestei propagande de școlile sovietice. Riab Bindel își amintește:

La școală ni se spunea: „Priviți cum nu ne lasă să trăim în comunism, cum ne aruncă în aer fabricile, ne fac trenurile să deraieze și omoară oamenii – toate acestea sunt provocate de dușmanii poporului”. Ne băgau asta în cap de atâtea ori, încât până la urmă încetam să